

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kurulması 1950-60'lı Yılların Sovyet Tarihçiliğinde

Ruhengiz Kerimli*

Giriş

XX. yüzyılın 90'lı yıllarında Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarihinin araştırılmasına başlandı. Cumhuriyet tarihi ile ilgili pek çok konu incelenmiş olsa da, söz konusu mesele tam olarak araştırılmamıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Sovyet tarihçiliğinde özel olarak araştırma konusu olmamıştır.

Komünist yönetimi, Azerbaycan'ın işgalini ideolojik olarak ispatlamak amacıyla Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasına dair ideolojik eserlerin yazılması talimatını verdi. Böylece, 1950-60'lı yılların tarihçiliğinde, Sovyet hâkimiyetinin kurulmasına yönelik yeni yaklaşım yöntemleri oluşturuldu.

1950'li Yılların Sovyet Tarihçiliğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Bilindiği gibi Sovyet tarihçiliğinde, 1930'lu yılların ortalarından 50'li yılların ortalarına kadar süren “Stalinizm Dönemi” Komünist Partisi'nin 1956 yılında düzenlenen XX. Kurultayı ile sona erdi. 30 Haziran 1956 tarihinde Merkezi Komite'de “Şahsiyete Perestiş ve Bunun Sonuçlarının Ortadan Kaldırılması”na dair karar kabul edildi. Burada sosyal yaşamda Lenin norm ve ilkelerinin gelişimi belirlendi.

Siyasi hayatta yaşanan olaylar, 1950'li yılların Sovyet tarihçiliğinde yeni aşamanın temelini attı. Şöyle ki, bu dönemde kaleme alınan eserlerde “büyük Rus halkı ve Lenin kültü”nün kutsallaştırıldığı gözlemlenmekteydi.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin galibiyetine dair birçok eserin yazarı Püstehanım Azizbeyova, 1954 yılında yayınlanmış olan “Azerbaycan'da Sovet Hakimiyetinin Gurulmasında Böyük Rus Halgının Gardaşlıg Kömeyi” eserinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yer vermiştir. Yazar, 1918 yılının yazında

* Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Bakü/AZERBAYCAN, kerimli-878@mail.ru

Bolşeviklerle Cumhuriyet kuvvetlerinin Bakü uğrunda mücadelesini kaydederken Cumhuriyet'ten bahsetmektedir.¹

Bakü'nün kurtuluşunu Türklerin işgali olarak değerlendiren yazar, Cumhuriyet'i, 1918 yılında yabancı emperyalistlerin Gence'de kurduğu "Müsavat Hükümeti"² şeklinde karakterize etmekle, bunun siyasi önemsizliğini vurgulamaya çalışmaktadır. Yazar, Sovyet Hükümeti uğrunda verilen mücadeleyi şerh ederken, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Gence'de kurulduğunu söylemekle, tarihi gerçekleri tahrif ederek sahteletmektedir. Ayrıca Cumhuriyet'i "Musavat Hükümeti" olarak nitelendirmekle, bir parti ile sınırlandırmaya çalışmaktadır. Siyasi sansürün taleplerine uygun olarak yazar, Cumhuriyet'ten bahsetmemeliydi. Fakat tarihi olayları açıklarken, milli hükümetle ilgili olarak düşüncelerini, olumsuz açıdan da olsa bildirmek zorunda kalmıştır.

Malum olduğu gibi, 1950 yılları Sovyet tarihçiliğinde, Sovyet hâkimiyetinin kurulması meselesine dair yeni yaklaşım metotları ortaya çıktı. David Yenukidze'nin 1954 yılında Tiflis'te yayınlanan "Krah İmperialistiçeskoj İntervençiy v Zakavkazye" başlıklı araştırması, Güney Kafkasya'da Sovyet hâkimiyetinin kuruluşu yönünden kaleme alınmış eserlerdendir. D. Yenukidze, söz konusu yılların ilk yazarlarından biri olarak, Sovyet rejiminin kurulmasını açıklarken, otoriter yönetimin taleplerine uygun tutum izlemiştir. Yazar, Sovyet hâkimiyetinin küreselliğini temin etmek için eserine, "Güney Kafkasya'da Emperyalist Müdahalenin İflası" ismini vermekle, konunun sınırlarını belirlemiştir. Yenukidze, Güney Kafkasya'da Sovyet hâkimiyetinin legalliğini ispatlamak için Cumhuriyet'i "Müslüman Milli Şurası"nın ve Musavat Partisi'nin kurduğu bir teşkilat olarak göstermektedir.³ Diğer bir ifadeyle yazar, Cumhuriyeti siyasi entrikalar sonucu ortaya çıkan, hiçbir fonksiyonu bulunmayan, önemsiz, local hükümet olarak değerlendirmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluşu, Aslan Atakişiyev'in 1957 yılında yayınlanan "Oktyabr İngilabı Fehle Sinfine Ne Verdi" eserinde de açıklanmıştır. 1918 yılının yazındaki olayları açıklayan yazar, Zakavkazya (Güney Kafkasya) Seymi'nin tesisini, "vatana ihanet" ve "Rusya'dan ayrılma" şeklinde karakterize etmekle, dikkatlere sunmak zorunda kalmaktadır.⁴

1 Püstehanım Azizbeyova, *Azerbaycanda Sovet Hakimiyyeti Gurulmasında Böyük Gus Halkının Gardaşlıg Kömeyi*, Bakı 1954, s. 8-15.

2 Azizbeyova, *age.*, s. 16.

3 David Yenukidze, *Krah İmperialistiçeskoj İntervençiy v Zakavkazye*, Tiflis 1954, s. 62.

4 Aslan Atakişiyev, *Oktyabr İngilabı Fehle Sinfine Ne Verdi*, Bakü 1957, s. 25.

Yazar, Zakafkasya Seymi'nin çöküşünü “işçi sınıfı ve emekçi köylüler”in çalışmalarıyla ilişkilendirmekle, tarihi gerçekleri sahteleştirerek Azerbaycan grubunun rolünü sıfıra indirmektedir. Mesele ondadır ki, A. Atakişiyev, Cümhuriyet'in Türk ordularının gelişinden sonra Gence'de kurulduğunu kaydetmekle, tarihini ve mekanını tahrif etmektedir. F. H. Hoyski'yi hükümet başkanı olarak kaydeden yazar, kendisinin “büyük toprak ağası” olduğunu vurgulamakla, Cumhuriyet'in halka ait olmadığını bildirmektedir. Bolşevikler'in Azerbaycan'da yönetim uğrunda mücadelesi zemininde milli hükümet arka plana geçse de, A. Atakişiyev Cumhuriyet'in kuruluşunu örtülü ifadelerle kaydetmektedir.

1957 yılında Bakü'de yayınlanan “Bakı Soveti-Azerbaycanda Proletar Diktatürası Organıdır” eserinde Aron Milman, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne “Bakü Sovyeti'nin 1918 yılının yazında yabancı müdahaleye ve dahili karşı devrimcilere karşı mücadelesi” alt başlığında yer vermektedir.⁵

Azerbaycan'a Güney Kafkasya'nın bir parçası şeklinde yaklaşarak, Cumhuriyet'in kuruluşunu, “burjuva milliyetçileri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı “bağımsız” ilan ettiler” cümlesinde bitirmektedir. Lakin daha sonra Cumhuriyet'in kuruluşunu “Azerbaycan halkına ihanet” şeklinde değerlendiren yazar,⁶ asıl amacın “burjuva-toprak ağaları devleti kurarak, Azerbaycan'ın Sovyet Rusyası'ndan ayırmak ve Sultan Türkiye'si'nin sömürgesine dönüştürmek” olduğunu vurgulamaktadır.⁷

A. Milman, Sovyet ideologudur ve Cumhuriyet'in kuruluşuna karşı olumsuz tutumu doğaldır. Onun görevi aslında Sovyet hâkimiyetinin legallliğini ispatlamaktır. Lakin Sosyalizm rejiminin tebliğine dayanan eserde Milman, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bahsetmekle, Sovyet rejiminin sert kurallarının dışına çıkarak, objektif gerçeği dikkate sunmaktadır.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kuruluşuna dair eserler kaleme almış olan Cemil Guliyev, 1957 yılında Bakü'de yayınlanmış olan “Lenin ve Azerbaycanda Sovet Hâkimiyetinin Galibiyeti ve Möhkemlenmesi Uğrunda Mübarize” eserinde, 1918 yılının 22 Nisan tarihinde, Zakafkasya Seymi'nin bağımsızlığıyla paralel olarak Gürcistan'ın bağımsız cumhuriyet ilan edildiğini göstermekle, Cumhuriyet'in tesisinin zorunlu oluşunu, “*Musavatçılar aynı şekilde hareket ederek*

5 Aron Milman, *Bakı Soveti-Azerbaycanda Proletar Diktatürası Organıdır*, Bakü 1957, s. 125-146.

6 Milman, *age.*, s. 127.

7 Milman, *age.*, s. 128.

sınıfsal hükümlerliklerini muhafaza etmek amacıyla, karşı devrimci hükümet kurdular” şeklinde ifade etmektedir.⁸ Cemil Guliyev, tartışılan konularda Cumhuriyet’i “karşı devrimci hükümet”, “Musavat hükümeti”, “Musavat-Burjuva yönetimi”, “Musavat yönetimi”, “Bey-Han hükümeti”⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

C. Guliyev, her satırda Boşevikler Partisi’nin faaliyetini açıklayarak, yasal hükümet olarak kabul etmediği ve “Musavatçıların karşı devrim hükümeti”¹⁰ olarak isimlendirdiği Cumhuriyet’in kuruluşunu tahlil etmektedir. Yazar, Sovyet ideolojisi ilkelerine uygun olmayan mülahazalar ileri sürerek, Cumhuriyet’in kuruluşunu bir gerçek olarak değil, olayların doğal gelişiminin sonucu olarak göstermektedir.

Cemil Guliyev’in düşüncelerini paylaşan Zülfeli İbrahimov, 1957 yılında yayınlanan Sovyet hakimiyeti uğrunda Bolşeviklerin faaliyetini geniş bir şekilde yansıttığı “Sosyalist İngilabı Uğrunda Azerbaycan Zahmetkeşlerinin Mübarizesi (1917-1918-ci iller)” isimli eserinde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasına Zakafkasya Seymi’nin dağılma sürecinden bakmaktadır. Yazar, bağımsız Azerbaycan devletini, Milli Müslüman Şurası’nın “Milli Hükümeti” şeklinde kaleme vererek,¹¹ kuruluş tarihinin 27 Mayıs 1918 olduğunu kaydetmekte ve Cumhuriyet liderlerinin toprak ağası ve burjuvazi temsilcilerinden olduğunu söylemekle,¹² bu hükümeti “Türkiye’li askerlerin yardımıyla yönetime gelmiş halk karşıtı, karşı devrimci ve satkın bir hükümet” şeklinde tanımlamaktadır.¹³

Z. İbrahimov’un araştırması, Komünist Partisi’nin XX. Kurultayı’ndan sonra “Khruşov ılımlaşması”nın etkisi altında kaleme alınmıştır. Eser, Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyetinin temel değerlerini şekillendirmeyi amaçladığından, yazarın amacına “başarıyla” ulaştığını söyleyebiliriz. Fakat “başarı”ya rağmen eser, siyasi eksikliklerden hali değildir. Sosyalist devrimin galibiyetinde Komünist Partisi’ni öne çekmek yerine yazar, asıl dikkati Cumhuriyet’in kuruluşuna ve bu yolda Türk ordularının simasında Türkiye devletinin desteğine çekmektedir.¹⁴ Z. İbrahimov, Cumhuriyetin kuruluşu ve teşekkülü sürecinde Türk askerlerini olayların

8 Cemil Guliyev, Lenin ve Azerbaycanda Sovet Hakimiyetinin Galibiyeti ve Möhkemlenmesi Uğrunda Mübarize, Bakü 1957, s. 32-36.

9 Guliyev, *age.*, s. 26-57.

10 Guliyev, *age.*, s. 34.

11 Zülfeli İbrahimov, *Sosyalist İngilabı Uğrunda Azerbaycan Zahmetkeşlerinin Mübarizesi (1917-1918-ci iller)*, Bakü 1957, s. 448.

12 İbrahimov, *age.*, s. 449.

13 İbrahimov, *age.*, s. 456.

14 İbrahimov, *age.*, s. 456

merkezinde göstermekle, topluma bölgede asıl söz sahibinin Türkiye olduğunu ulaştırmaktadır.

Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin ideolojik temellerinin hazırlanmasında özel yeri olan Yevgeni Tokarjevski, “*İz İstorii İnnostarnnoy İntervençii İ Grajdanskoj Voynı v Azerbaydjane*” (1957) eserinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna Güney Kafkasya'nın bağımsızlığı üzerinden yaklaşmaktadır. Yazar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu kaydetmemekte, lakin milli devletlerin burjuva-milliyetçi parti kurumu olduğunu bildirmekle, tutarsızlığa düşmektedir.¹⁵ İlginç olan şudur ki, eserin konusu Sovyet ordularının yabancı müdahaleyle mücadelesi olsa da, yazar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu Güney Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılması şeklinde değerlendirerek¹⁶, hâkimiyet statüsünde değil, siyasi kurumun teşkili ölçüğünde ifade etmektedir.

Sovyet hükümetinin kurulmasına hasredilmiş makalelerden oluşan kitapların yayınlanması 1950'li yıllarda da devam etmekteydi. 1958 yılında yayınlanan “*Böyük Oktyabr ve Azerbaycanda Sovet Hakimiyyeti Uğrunda Mübarize*” kitabı, kaydettiğimiz eserlerdendir. Kitapta Yevgeni Tokarjevski'nin, “Azerbaycanda Harici Herbi Müdahelenin Boşa Çıkması” başlıklı çalışmasına da yer verilmiştir. Zakafkasya Seymi'nin dağılması temelinde Güney Kafkasya'da üç karşı devrimci hükümetin-Musavat, Taşnak ve Menşevik hükümetlerinin kurulduğu kaydedilmektedir. Y. Tokarjevski, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına genel anlamda yaklaşmaktadır. Lakin araştırmanın ana konusu Azerbaycan devletinin yıkılışıdır. İlginçtir ki, Y. Tokarjevski bütün gücünü yasadışı kabul ettiği Cumhuriyet'in yıkılışına hasretmiştir. İncelendiği zaman, araştırmanın kaleme alınmasının asıl nedeninin Azerbaycan Cumhuriyeti olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Sovyet tarihçiliği ilkelerini temel alan Memmed İskenderov, 1958 yılında yayınlanmış ve Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasında Kommünist Partisi'nin rolünün açıklandığı “*İz İstorii Borbı Kommunističeskoj Partii Azerbaydjana Za Pobedu Sovetskoy Vlasti*” ismini verdiği eserinde, Cumhuriyet'ten önceki sosyo-politik ortamı karakterize ederken, temel siyasi faktör olarak Musavat Partisi'nin “tüm mürteci güçleri birleştirdiğini” bildirmekle,¹⁸ Sovyet tarihçiliğine yerleşmiş

15 Yevgeni Tokarjevski, *İz İstorii İnnostarnnoy İntervençii İ Grajdanskoj Voynı v Azerbaydjane*, Bakü 1957, s. 77.

16 Tokarjevski, *age.*, s. 78.

17 Yevgeni Tokarjevski, “Azerbaycanda Xarici Herbi Müdahelenin Boşa Çıkması”, *Böyük Oktyabr ve Azerbaycanda Sovet Hakimiyyeti Uğrunda Mübarize*, AzSSR EA, Bakü 1958.

18 Memmed İskenderov, *İz İstorii Borbı Kommunističeskoj Partii Azerbaydjana Za Pobedu Sovetskoy Vlasti*, Bakü 1958, s. 194.

olan geleneksel kontekstten yaklaşmaktadır. Azerbaycan milli hükümetini “Han Hoyski’nin liderliğinde Gence’de kurulmuş, Azerbaycanlı bey ve hanlardan oluşan Musavat Hükümeti” olarak takdim eden yazar, Cumhuriyet’in bir grubun hâkimiyeti olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.¹⁹

M. İskenderov, Sovyet tarihçiliğinin görkemli temsilcilerinden biri gibi Sovyet Hükümeti’nin ideolojik altyapısını temellendirme zemininde, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluşunu kaydetmek zorunda kalmaktadır. Parti-devlet nomenklatüründen hareket etmesine rağmen İskenderov, tarihi objektifliği saklayamamış, Cumhuriyet’in kuruluşunu topluma ulaştırmıştır.

Ferruh Şabanov’un 1959 yılında Moskova’nın “Hukuk Edebiyatı Neşriyatı”nda yayınlanan “Razvitie Sovetskoy Gosudarstvennosti v Azerbaydjane” isimli kitabında Azerbaycan Cumhuriyeti’ne temas edilmiştir. Yazar, Sovyet devletçiliğinin gelişiminin topluma ulaştırılmasını sosyal bilimlerin güncel görevlerinden biri şeklinde değerlendirerek,²⁰ kitapta Azerbaycan’ın Sovyet hâkimiyetine kadar ve Rusya’ya ilhâkından sonraki sosyo-politik yapısını tahlil etmektedir.

Cumhuriyet’in kurulmasını Zakafkasya Seymi ile ilişkilendiren yazar, Milli Hükümeti tarihi olayların objektif bir sonucu olarak göstermektedir. Yazar Sovyet ideolojik görüşlerin temsilcisi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’ni “burjuva-toprak ağası” hükümeti şeklinde isimlendirerek, parlamenter bir cumhuriyet olduğunu itiraf etmekten çekinmemektedir.²¹

F. Şabanov bir hukukçudur ve bu konuda eser kaleme alması tesadüfi değildir. Siyasi rejimin taleplerine uygun kaleme alınmış tüm eserlerde Sovyet hâkimiyetinin dışında tüm devletlerin mevcutluğu inkar edilmekle, milli devletler tarihten silinmektedir. Lakin gördüğümüz gibi F. Şabanov, Sovyet tarihçiliğinin tutarsız karakterinden ötürü, Azerbaycan Cumhuriyeti’ni Zakafkasya Seymi’nin dağılmasıyla ortaya çıkan siyasi teşkilat şeklinde değerlendirmekle, kuruluşunun doğallığını belirtmiş olmaktadır.

Gördüğümüz gibi yazarlar, siyasi rejimin siparişlerini yerine yetirmelerine rağmen, olayların gelişim dinamiği fonunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşunu siyasi durumu zaruri kılan objektif etken olarak kaydetmişler. Komünist yönetiminin kutsal ilan ettiği kültürleri, toplumsal bilince yerleştiren

19 İskenderov, *age.*, s. 252.

20 Ferruh Şabanov, *Razvitie Sovetskoy Gosudarstvennosti v Azerbaydjane*, Qosyurizdat, Москва 1959, s. 5.

21 Şabanov, *age.*, s. 41.

yazarlar, delilli tahlil sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna dair düşüncelerini ortaya koymakla, inkar ettikleri milli hâkimiyetin mevcudluğunu kabul etmişlerdir. Totaliter rejimin baskısı ve siparişiyle kaleme alınmış eserlerde, mevcut rejimin üstünlükleri zemininde Cumhuriyet'in kuruluşu istemeden de olsa ortaya çıkmıştır. Yazarların tamamı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Zakafkasya Seymi'nin dağılması sonucunda kurulduğunu bildirmekle, tarihi olayların objektif sonucu olarak oraya çıktığını kaydetmişlerdir.

1960'lı Yılların Sovyet Tarihçiliğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

İlk önce şunu kaydedelim ki, Sovyetler Birliği'nde yaşanan siyasi çalkantılar, tarih bilimini de etkilemiştir. Partinin lider rolünün güçlendirilmesi ile gözlemlenen 1960 yıllarındaki siyasi rejimin talebiyle, Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasına dair yeni muhtevalı eserler yazılmaya başlandı. Bu dönemde kaleme alınan araştırmalarda Komünist Partisi'nin lider faaliyeti ön plana çekilmekle, alternatif ideolojinin mevcudluğunun inkarına çalışılmıştır.

Bir sözle, Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin galibiyetinde Komünist Parti'nin liderlik fonksiyonu yansıtılmakla, Azerbaycan'da mevcut olmuş tüm siyasi güçler arka plana itilmiş ve tek parti anlayışı uygulanmıştır.

Sovyet tarihçiliğinin ünlü temsilcilerinden olan Hasan Şahgeldiyev, 1960 yılında yayınlanmış olan Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasında Rus halkının katılımına hasrettiği "Azerbaycanda Sovet Hakimiyetinin Gelebesinde Rus Xalqının Kömeyi" isimli eserinde Cumhuriyet'e yer vermektedir. Yazar, Cumhuriyet'in kuruluşunu "Azerbaycan halkının özgürlük ve bağımsızlığını mahvedilmesi, yurdumuzun sömürgeye dönüştürülmesi" şeklinde karakterize etmektedir.²²

Siyasi sistemin temsilcisi olan Şahgeldiyev'in önceliği, Rus halkının büyüklüğüdür. Yazar "Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin galibiyetinde" Rus halkının rolünü öne çıkarmayı tercih ettiğinden, diğer meseleler gölgede kalmaktadır. Yazar, 1950-60'lı yılların tek partili siyasi anlayışına uygun olarak, olaylarda Komünist Partisi'nin faaliyetine geniş yer vermekle, 1918-20'li yıllarda Azerbaycan'da mevcut olmuş siyasi güçlerin üzerini çizmeye çalışmaktadır. Lakin sosyo-politik durumu ayrıntılı şekilde şerheden Şahgeldiyev, total yargının bir parçası olarak söz konusu dönemde

22 Hasan Şahgeldiyev, *Azerbaycanda Sovet Hakimiyetinin Gelebesinde Rus Xalqının Kömeyi*, Bakü 1960, s. 142.

faaliyet gösteren siyasi kurum ve kuruluşları nitelemektedir. Tek partili sistemin belirlenmiş olan temel değerlerine dayanan Şahgeldiyev, çerçevenin dışına çıkmasa da, Cumhuriyet'i siyasi faktör formatında ortaya koymaktadır. Fakat bununla bile H. Şahgeldiyev, yeri geldikçe “Musavat Hükümeti”,²³ “Musavat hükümranlığı”²⁴ ifadeleriyle Cumhuriyet'in varlığını hatırlatmaktadır.

Arnold Kadişev, 1960 yılında Moskova'da yayımlanan, Güney Kafkasya'ya müdahale ve iç savaştan bahseden “İntervençiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkazye” isimli araştırmasında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne de yer vermektedir. Kadişev, Cumhuriyet'in kuruluşundan “27 Mayıs'ta Musavatçılar “bağımsız” Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan ettiler ve 17 Haziran tarihinde Gence'de Musavatçı Azerbaycan hükümetini kurdular” cümlesiyle bahsetmektedir.²⁵

Gördüğümüz gibi Rus askeri tarihçisi A. Kadişev, “İntervençiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkazye” isimli eserini Sovyet hükümetinin yayılmacılığına, “yeni sosyo-ekonomik” formasyon statüsü vermek amacıyla kaleme almıştır. Yazar, propagandasını yaptığı siyasi rejimin ilkelerine uygun olarak, Güney Kafkasya'yı Sovyet hükümetinin bir parçası kabul ettiğinden, burada kurulmuş milli devletlere yasadışı kurum gibi bakmaktadır. Bu yüzdendir ki, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni “Musavatçı Azerbaycan hükümeti” ismiyle karakterize etmektedir. A. Kadişev ısrarla Azerbaycan'ın bağımsız olmadığını bildirmekle birlikte, Cumhuriyet'in Türkiye ile birleşmek için kurulduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadır. Sonuç itibariyle A. Kadişev, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin objektif nedenlerle devlet olarak kurulduğunu itiraf etmektedir.

A. Rahimov, 1962 yılında yayınlanmış olan “1920-ci İlde Azerbaycanda Mülkedar Torpag Sahibliyinin Leğvi” isimli araştırmasında Cumhuriyet'in kuruluşunu, Azerbaycan'ın Türkiye tarafından işgali ve Gence'de bey ve hanların Musavat Hükümeti kurması olarak açıklamaktadır. Azerbaycan devletini “Musavat Hükümeti”, “Bey-Han, Kapitalist Rejimli” devlet çerçevesinde gündeme getiren A. Rahimov, hâkimiyetin aristokrasi ve Türklere hizmet için kurulduğunu kaydederek, tarım alanında her hangi bir ıslahatın yapılmayacağı iddiasını ileri sürmektedir.²⁶ Görüldüğü gibi eser, “özel mülkiyetin, toprak sahipliğinin ortadan kaldırılması” zemininde Azerbaycan'da bolşevik diktatörlüğünün kurulmasına

23 Şahgeldiyev, *age.*, s. 148, 153.

24 Şahgeldiyev, *age.*, s. 152.

25 Arnold Kadişev, *İntervençiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkazye*, Moskova 1960, s. 63.

26 A. Rahimov, *1920-ci İlde Azerbaycanda Mülkedar Torpag Sahibliyinin Leğvi*, Bakü 1962, s. 63.

hasredilmiştir. Yazar, tüm gücünü Cumhuriyet'in "bey-toprak ağası" hakimiyeti olduğunu ispat etmeye harcamaktadır. Komünist yazarın araştırma konusu, toprağın köylüye verilmesi meselesidir. Fakat özel mülkiyetin kaldırılması sürecinde yazar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasını Gence'de "Müsavat Hükümeti"nin kurulması şeklinde²⁷ dikkatlere sunmaktadır.

1960'lı yılların tarihçilerinden olan Teymur Miralayev'in 1963 yılında yayınlanmış "Gence ve Gazak Gezalarında Kendlilerin İngilabi Harekatına Bolşeviklerin Rehberliyi" isimli kitabında, 1918-1920 yıllarında Gence-Gazak kazasında köylülerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı başlattıkları isyan tasvir edilmektedir. Yazar, Cumhuriyet'i Zakafkasya Seymi'nin dağılmasıyla ilişkilendirerek, Azerbaycan'da "Musavat Hükümeti kuruldu"ğunu bildirmekte, diğer taraftan ise bunu "bağımsız" Azerbaycan Cumhuriyeti olarak isimlendirmektedir.²⁸

Şunu da kaydedelim ki, Sovyet tarihçisi T. Miralayev'in amacı, 1918-1920 yıllarındaki köylü hareketinde Bolşeviklerin öncü rolünü ortaya koymak, onların siyasi faaliyetinin önemini artırmaktır. Yazar, görevini "başarılı bir şekilde" yerine yetirse de siyasi açıdan istenmeyen sonuçlar ortaya koymuştur. Şöyle ki, Azerbaycan'daki siyasi süreçleri açıklarken, Cumhuriyet'in kuruluşunu kaydederek, legallliğini vurgulamaktadır. Yazar Sovyet sansürünün kurallarına uygun olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kesin bir dille "Musavat Hükümeti", "karşı devrimci Burjuva-toprak ağası rejimi", "Musavat Rejimi" ifadeleriyle bir parti çerçevesine yerleştirerek, bir grubun hakimiyeti şeklinde kaleme vermektedir.

1964 yılında yayınlanan Azerbaycan Komünist Partisi'nin çalışmalarına hasredilmiş Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Parti Tarihi Enstitüsü'nün (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Marksizm-Leninizm Enstitüsü Şubesi) rehberliğinde, bir grup yazarlardan oluşan kolektifin ideolojik propaganda amacıyla kaleme aldığı "Azerbaycan Kommunist Partiyası Tarihinin Oçerkleri" kitabında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yer verilmektedir. Yazarlar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına Zakafkasya Seymi'nin dağılması sonucunda ortaya çıkan burjuva-milletçi hükümeti şeklinde yaklaşmaktadırlar. İlginçtir ki, yazarlar tüm süreçleri şerhetmekte,²⁹ lakin Azerbaycan devletinin kuruluşunu "Türk komutanlığının hâkimiyeti altında Han Hoyski'nin liderliğinde

27 Rahivom, *age.*, s. 47.

28 Teymur Miralayev, *Gence ve Gazak Gezalarında Kendlilerin İngilabi Harekatına Bolşeviklerin Rehberliyi*, Azereşr, Bakü 1963, s. 51.

29 *Azerbaycan Kommunist Partiyası Tarihinin Oçerkleri*, s. 292-293.

kurulan Musavat Hükümeti” şeklinde kaydetmektedirler. Yani, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ayrıntılarından bahsetmeden, bunu bir gerçek şeklinde takdim etmektedirler ki, bu da Sovyet tarihçiliğinin tutarsız özellikleriyle ilişkilidir.

Araştırma siyasi yönetimin belirlediği çerçevede kaleme alınsa da, yazarlar, “Bolşevikler yabancı askeri müdahaleye ve dahili karşı devrimcilere karşı mücadelenin teşkilatçısıdır” ara başlığında sosyo-politik durumu tahlil ederken, Azerbaycan Cumhuriyeti'ye ilgili açıklamalara yer vermek zorunda kalmışlardır. Şöyle ki, Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasının sosyo-politik altyapısının mevcudluğunu ispatlamaya çalışırken, Cumhuriyet'ten de bahsedilmektedir. Totalitar rejimin pernsiplerinden hareket eden yazarlar, Cumhuriyet'in kuruluşunu siyasi ideolojinin etkisiyle olumsuz yönden değerlendirmelerine rağmen, farklı siyasi hakimiyetin varlığını dikkatlere sunmuşlardır.

Grigori Jvaniya, 1967 yılında Tiflis'te yayınladığı “Velikiy Oktyabr i Borba Bolşevikov Zakavkasya Za Sovetskuyu Vlast” eserinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne dair fikirlerini ortaya koymaktadır. Yazar kesin bir dille Cumhuriyet'in, Azerbaycan halkının iradesi dışında ve rızası olmadan kurulan hükümet olduğunu kaydetmektedir.³⁰

Jvnaya'nın eseri, Güney Kafkasya'da Sovyet hakimiyeti uğrunda Bolşeviklerin mücadelesine hasır edilmiştir. Yazar, Azerbaycan'ı Güney Kafkasya'nın arazisi olarak takdim etmekle, bağımsız devlet kurma hakkının olmadığını kaydetmektedir. Siyasi ideolojinin niteliksel özelliklerini yansıtan araştırmasında yazarın amacı, Sovyet hakimiyetinin Güney Kafkasya'daki organize galibiyetini ortaya koymaktır. Yazar, Cumhuriyet'in Azerbaycan halkına ters bir kurum olduğunu kaydetmekle birlikte, resmi devlet şeklinde tasvir etmektedir. Tüm Sovyet yazarları gibi G. Jvnaya da bir taraftan Cumhuriyet'i Azerbaycan halkına düşman, antihalk siyaset yürüten bir kurum şeklinde tanıtmakta, diğer taraftan onu resmi devlet statüsünde takdim etmektedir.

Komünist hakimiyetinin kutsal ilan ettiği kültürleri toplumsal bilince yerleştiren yazarlar, delilli tahlil sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına dair düşüncelerini aktarmakla, inkar ettikleri milli hakimiyetin mevcudluğunu onaylamışlardır. Bir birine zıt yaklaşımlara rağmen yazarlar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyal-siyasi ve ekonomik temeller üzerine kurulduğunu kaydederek, legallliğini ortaya koymuşlardır.

30 Grigori Jvaniya, Velikiy Oktyabr i Borba Bolşevikov Zakavkasya Za Sovetskuyu Vlast, Tiflis 1967, s. 183.

Sonuç

Kendine özgü yönleri ile 1950-1960'lı yıllarının Sovyet tarihçiliğinde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'ne kesin olarak Azerbaycan'da Sovyet egemenliğinin kurulması açısından bakıldığı kaydedilmelidir. Bu dönemin tarihçileri bilinen olayı Azerbaycan Komünist Partisi'nin faaliyetleri açısından yorumlamaktadır. Yazarlar, Sovyet hükümetinin kuruluşunu açıklarken, Cumhuriyet'in siyasi süreçler bağlamında kurulmasını gündeme getirmekle, onun siyasi bir kurum olduğunu ispatlamak zorunda kalıyorlardı.

Tarihçiler Cumhuriyetin kurulmasına çok fazla dikkat etmediklerini, ancak dönemin tarihçiliği, Azerbaycan'da Sovyet egemenliğinin kurulmasının Cumhuriyet'ten geçtiğini göstermektedirler.

Kaynaklar

Atakişiyev, Aslan, *Oktyabr İngilabı Fehle Sınıfine Ne Verdi*, Bakü 1957.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Tarihinin Oçerkleri, s. 292-293.

Azizbeyova, Püstehanım Azizbeyova, *Azərbaycanda Sovet Hakimiyyəti Gurulmasında Böyük Gus Halkının Gardaşg Kömeyı*, Bakü 1954.

Guliyev, Cemil, *Lenin ve Azərbaycanca Sovet Hakimiyyətinin Galibiyeti ve Möhkemlenmesi Uğrunda Mübarizə*, Bakü 1957.

İbrahimov, Zülfeli, *Sosyalist İngilabı Uğrunda Azərbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarizəsi (1917-1918-ci iller)*, Bakü 1957.

İskenderov, Memmed, *İz İstorü Borbu Kommunistiçeskoj Partii Azerbaydjana Za Pobedu Sovetskoy Vlasti*, Bakü 1958.

Jvaniya, Grigori, *Velikiy Oktyabr i Borba Bolşevikov Zakavkasya Za Sovetskuyu Vlast*, Tiflis 1967.

Kadişev, Arnold, *İntervençiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkazye*, Moskova 1960.

Milman, Aron, *Bakı Soveti-Azərbaycanda Proletar Diktaturası Organıdır*, Bakü 1957.

Miralayev, Teymur, *Gence ve Gazak Gezalrında Kendlilerin İngilabi Harekatına Bolşevikleirn Rehberliyi*, Azərneşr, Bakü 1963.

Rahimov, A., *1920-ci İlde Azərbaycanca Mülkedar Torpag Sahibliyinin Leğvi*, Bakü 1962.

Şabanov, Ferruh, *Razvitie Sovetskoy Gosudarstvennosti v Azerbaydjane*, Qosyurizdat, Москва 1959.

Şahgeldiyev, Hasanov, *Azərbaycanda Sovet Hakimiyyətinin Gelebesinde Rus Xalğının Kömeyı*, Bakü 1960.

Tokarjevski, Yevgeni, "Azərbaycanda Xarici Herbi Müdahelenin Boşa Çıkması", *Böyük Oktyabr ve Azərbaycanca Sovet Hakimiyyəti Uğrunda Mübarizə*, AzSSR EA, Bakü 1958.

Tokarjevski, Yevgeni, *İz İstorii İnnostarnnoy İntervençü İ Grajdanskoy Voynı v Azerbaydjane*, Bakü 1957.

Yenukidze, David, *Krakh İmperialistiçeskoj İntervençiy v Zakavkazye*, Tiflis 1954.